

Golfo Pérsico
 Persische Golf
 Persiska viken
 Golful Persic
 Persiske Bugt

رویکرد حقوق بین الملل
 خلیج همیشه فارس

ستار عزیزی *

مقدمه

اقدام مؤسسه نیشنال ژئوگرافیک در چاپ اطلس جهان سال ۲۰۰۵ و جعل تاریخی عنوان 'خلیج ... به جای نام 'خلیج فارس' موجب طرح دوباره اقدام برخی محافل استعماری و پان عربیستی طی ۷۰ سال اخیر گردید. اهمیت این اقدام از این زاویه قابل بررسی و کنکاش است که واکنش صورت گرفته در قبال آن از سوی ایرانیان داخل و خارج بسیار قابل توجه بود. بسیاری از ایرانیان مقیم خارج به همراه هموطنان مقیم داخل با هر مسلک و طرز فکری در اعتراض به این مسأله هم صدا و هم نوا شدند. در حقیقت اقدام این مؤسسه آمریکایی موجب برجسته شدن عنصر ملی هویت ایرانیان در سراسر جهان گردید. به نحوی که هر ایرانی به فراخور توانایی و جایگاهی که در آن قرار گرفته است اعتراض خود را به این اقدام اعلام نمود که از جمله می توان به اقدام هرکلی ایرانی در حذف نام 'خلیج عربی' در اینترنت، راه اندازی چند سایت و کسب امضاء شهروندان ایرانی به نشانه اعتراض به اقدام نیشنال ژئوگرافیک و ارسال آن از طریق پست الکترونیکی اشاره نمود. دولت جمهوری اسلامی ایران و مشخصاً وزارتخانه های فرهنگ و ارشاد اسلامی و خارجه نیز با اعلام ممنوعیت ورود آثار این مؤسسه به ایران تا زمان اصلاح خطای آن و برپایی نمایشگاه خلیج فارس و ارائه نقشه های تاریخی مسلم که حقانیت موضع کشورمان را آشکار می نمود، اعتراض رسمی خود را به این اقدام اعلام نمودند. محافل علمی و دانشگاهی داخلی نیز با برگزاری چند سمینار و کنفرانس و جلسه سخنرانی همگانی خود را با این حرکت ملی نشان دادند. نگارنده نیز در مراسمی در دانشگاه بوعلی سینا همدان با عنوان 'خلیج همیشه فارس' در باب سابقه تاریخی نام خلیج فارس و تاریخچه سرآغاز توطئه تغییر این نام و واکنش حقوق بین الملل در برابر آن، سخنرانی خویش را ارائه نمود که اهم مطالب گفته شده را طی مقاله ای به خوانندگان تقدیم می نماید.

۱- سابقه تاریخی کاربرد نام خلیج فارس

نام خلیج فارس از اوان تاریخ مورد استفاده ملل مختلف قرار گرفته است. در دوران حاکمیت ایرانیان و یونانیان بر شرق و غرب عالم، یونانی ها اولین کسانی بودند که از واژه کهن یونانی 'سینوس پرسیکوس' (دریای پارس) برای نامگذاری این پهنه آبی استفاده می کردند.

لازم به ذکر است که در دوران باستان هم ایرانیان و هم یونانی ها، جهان و قلمرو خشکی را به مثابه جزیره ای تصور می کردند که دورتادور آنرا آب فرا گرفته است و از این آب فراگیر چند دریا منشعب شده و به داخل مناطق خشکی نفوذ کرده اند. از منظر ایرانیان دو منطقه آبی در خشکی نفوذ کرده و آنها عبارت بودند از خلیج فارس و دریای مدیترانه یا روم اما از نظر یونانی ها

*دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه تهران و مدرس دانشگاه بوعلی سینا همدان

چهار دریای منشعب وجود دارد که عبارت بودند از: دریای متوسط یا خلیج روم (مدیترانه امروز)، دریای خزر، خلیج عربی (دریای سرخ امروزی) و خلیج فارس.

چنین تقسیم بندی جغرافیایی را که مدتها اساس کار علمی دانشمندان بود در آثار بسیاری از جغرافی دانان یونان کهن نظیر 'ملاکس ملطی' ۳، 'آناکسی ماندرا' ۳، 'کوه های ایندیکو پلتس' ۴، 'هکاتوس' ۵، 'آراتوستن' ۶ و 'بالاخره استرابون' ۷ که مقارن میلاد مسیح می زیست. و به پدر جغرافی معروف است می توان یافت.^۸

اعراب ساکن در بخش های جنوبی خلیج فارس نیز که تحت حاکمیت نظام فدرالی ایران در دوران هخامنشیان و سپس از آن از خودمختاری خاصی برخوردار بوده و اساساً در دو ساتراپی 'آوال' و 'ماسون' ۹ سکونت داشتند به تبعیت از دیگر اقوام و از روی میل و اراده از این نام استفاده می کردند. همچنین جغرافی دانان عرب اساساً از تزی ایرانی ها در تقسیم بندی دریاها تبعیت کرده اند.

از جمله این فقیه در مختصر کتاب البلدان که در سال ۲۷۱ هجری تألیف شد، مدعی است که دریای اشاره شده در آیه های ۲۱ و ۲۲ سوره الرحمن در کتاب آسمانی قرآن همان دریاهای فارس و روم هستند.

خداوند بزرگ و عزیز گوید دو دریا را جاری ساخته تا به هم نزدیکی بیابند از حسن نقل می شود که گفته منظور دریای فارس و دریای روم است.^{۱۰} همین دیدگاه را نیز دیگر جغرافی دانان همچون شهاب الدین النوری، ابوزید بلخی، ابوالحق ابراهیم بن محمد استخری، ابن حوقل النصبی البغدادی، شمس الدین مقدسی البشاری، ابوریحان بیرونی، شمس الدین دمشقی، ابوحنفی زین الدین ابن الوردی، ابی العباس التلشنندی و جرجی زیدان بیان داشته اند و دائرة المعارف المنجد نیز به عنوان معروف ترین دائرة المعارف دنیای عرب نیز از اولین چاپ خود همیشه از نام خلیج فارس سود برده است. بنابراین درخصوص سابقه متقن تاریخی کاربرد نام خلیج فارس توسط اقوام و ملل مختلف جهان و منطقه و خصوصاً اعراب جای هیچ گونه شک و شبهه ای وجود ندارد.^{۱۱} حال بایستی دید که از چه تاریخی و با چه انگیزی از واژه 'خلیج عربی' استفاده شده است.

۲- آغاز و انگیزه استفاده از نامهای جعلی به جای خلیج فارس

در سال ۱۸۲۰ انگلستان برای حفاظت از حمل و نقل دریایی و دفاع از هندوستان، شیوخ عرب را در حاشیه جنوبی خلیج فارس تحت فشار قرار داد تا یک معاهده عمومی صلح امضاء کنند که به موجب آن متعهد شدند با

'خداوند بزرگ و عزیز گوید دو دریا را جاری ساخته تا به هم نزدیکی بیابند از حسن نقل می شود که گفته منظور دریای فارس و دریای روم است. همین دیدگاه را نیز دیگر جغرافی دانان همچون شهاب الدین النوری، ابوزید بلخی، ابوالحق ابراهیم بن محمد استخری، ابن حوقل النصبی البغدادی، شمس الدین مقدسی البشاری، ابوریحان بیرونی، شمس الدین دمشقی، ابوحنفی زین الدین ابن الوردی، ابی العباس التلشنندی و جرجی زیدان بیان داشته اند

غارت ها و دزدی هایی که از دریا و خشکی صورت می گرفت مقابله نمایند. این اولین گامی بود که بریتانیا در خلیج فارس برای برقراری سیستم مبتنی بر معاهده^{۱۳} برداشت. و این سیستم در جهت تکامل در طول صد سال اصلاح گردید و گسترش یافت. سیستمی که شیوخ عرب سواحل خلیج فارس را در ازای حمایت های بریتانیا از آنان نسبت به حفظ صلح متعهد می ساخت.^{۱۴} در نتیجه انعقاد معاهدات مذکور این شیخ نشینی ها امارات متصالحه خوانده شدند و تعلق حقوقی این سرزمین ها که تا این زمان در چارچوب نظامی شبه فدرالی رسماً به کشور ایران منتسب بودند از سوی انگلستان به چالش کشیده شد و متأسفانه با توجه به ناتوانی و سهل انگاری حکام وقت ایران اقدام مناسبی در واکنش به این اقدام تجاوزکارانه انگلیسی صورت نگرفت. تنها در سال ۱۸۴۰ حاج میرزا آقاسی به نام دولت ایران بیانیه ای کرد و طی آن رسماً اعلام نمود که دولت ایران هیچ کدام از معاهدات منعقد شده انگلیس با شیوخ را به رسمیت نمی شناسد.

با وجود این اقدام تجاوزکارانه، شیوخ منطقه و حتی دولت انگلستان کماکان از نام خلیج فارس برای نامگذاری این منطقه آبی استفاده می کردند. تا آنکه در سال ۱۹۳۰ سر چارلز بلگریو^{۱۵} مشاور شیخ بحرین و نماینده دولت انگلیس در منطقه علی رغم تمایل مقامات محلی طی نامه ای به دولت انگلیسی توصیه نمود که در راستای تکمیل پروژه تأمین منافع انگلیسی در منطقه از نام 'خلیج عربی' به جای خلیج فارس استفاده شود. اما به دلیل سستی مبانی چنین اقدامی، دولت انگلستان در آن ایام از پذیرش این توصیه صرف نظر نمود. از این پروژه توطئه آمیز موقتاً کنار گذاشته شد تا آنکه در سال ۱۹۵۸ دولت عبدالکریم قاسم با سقوط دولت غرب گرای نوری سعید در عراق به حکومت رسید. از آنجا که دولت اخیر روابط نزدیکی با ایران داشت و به اتفاق ترکیه در پیمان

سعدآباد عضویت داشتند. و قاسم نیز بر آن بود که دقیقاً برخلاف سیاست نوری سعید عمل نماید. در نتیجه عضویت عراق در پیمان سعدآباد را ملغی نموده و روابط نزدیکتری با اتحاد جماهیر شوروی برقرار نمود و در این راستا نیز سیاستی خصمانه علیه ایران اتخاذ نمود و با امعان نظر به تفکرات شونیستی عربی که در وی وجود داشت به فکر تغییر نام خلیج فارس و تغییر آن به خلیج عربی افتاد و بدین ترتیب پرونده چارلز بلگریو بار دیگر گشوده شد. از سوی دیگر جمال عبدالناصر نیز که داعیه رهبری اعراب را داشت برای آنکه از این قافله عقب نماند به این مسأله دامن زد.

از دهه ۱۹۶۰ به بعد با توجه به شکست اعراب در جبهه اسرائیل، پان عربیست ها بدین منظور که از سرخوردگی جامعه عربی بکاهد با بزرگ نمایی دشمنی ایران با جهان عرب از دستاویز خلیج عربی به عنوان مستمسکی جهت جبران آن شکست ها استفاده نمودند. اعاده حاکمیت ایران بر جزایر سه گانه تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی نیز موجب شد تا فاز جدید دشمنی علیه ایران گشوده شده و تلاش برای تغییر نام خلیج فارس با حدت و شدت بیشتری دنبال شود. در این میان برخی سران عرب همچون صدام حسین و شیخ ابوظبی با خرج میلیون ها دلار در پی خرید مؤسسه ها، انجمن ها و اشخاصی به ظاهر علمی در جهان عرب و خصوصاً غرب افتاده و توانستند برخی افراد را با پروژه خود هماهنگ سازند. در نتیجه فشارهای وارد شده از سوی اعراب، مقامات انگلیسی و بنگاه **BBC** بدین عنوان فریبنده که در قبال کشمکش ایرانیان و اعراب بر سر نام خلیج فارس بی طرف می ماند تنها از عنوان خلیج و بدون کاربرد پسوند استفاده می نماید و در نتیجه بر یک واقعیت مسلم تاریخی چشم فرو می بندد. این در حالی است که در جامعه عربی نیز افراد منصفی وجود دارند که حاضر نیستند بدلیل نژادپرستانه و قوم گرایانه حقایق متقن جغرافیایی و تاریخی را انکار نمایند.

به عنوان مثال 'علی حمیدان' در سراسر کتاب خویش به نام **Les Princes de L'or moir** چاپ ۱۹۶۸ پاریس از عبارت خلیج فارس استفاده می کند. بدنبال آن نشریه 'تایمز لندن' در مقاله ای به تاریخ ۲۶ سپتامبر ۱۹۶۸ اظهار امیدواری می کند که دیگر نویسندگان عرب از این محقق بی طرف و منصف پیروی کنند و از تلاش در تغییر نام خلیج فارس که قرن ها بدان خوانده شده است خودداری کنند.

نشریه **the Action tunisia daily** چاپ تونس در فوریه ۱۹۶۹ در مقاله ای با عنوان کدام یک از دو واژه صحیح است پس از بررسی تاریخ خلیج فارس چنین نتیجه گرفت که واژه خلیج فارس صحیح و معتبر است. دکتر سید محمد نوفل معاون دبیرکل اتحادیه عرب و نماینده دولت مصر در کنفرانس حقوق بشر تهران (سال ۱۹۶۸) در مصاحبه ای با خبرنگاران پیرامون نام خلیج فارس چنین گفت:

من کوشش هایی را که برای تغییر نام خلیج فارس به خلیج عربی صورت می گیرد به تمسخر می گیرم و این کوشش ها را بی نتیجه دانسته، محکوم می کنم. وی افزود که مطالعاتی درباره منطقه خلیج فارس داشته و در سال ۱۹۵۲ کتابی در مورد این منطقه نوشته که در آن همه جا از خلیج فارس نام برده است.^{۱۵}

۳- موضوع مجامع بین المللی معتبر در خصوص کاربرد نام خلیج فارس

حال باید دید که با توجه به وجود سابقه تاریخی روشن در استفاده از عنوان 'خلیج فارس' اقدام سیاسی چند دهه اخیر برخی محافل در تغییر این نام، در صحنه بین المللی چه آثاری در بر داشته است و آیا این اقدامات موفقیتی نیز برای جاعلان به دنبال داشته است یا نه؟ و آثار حقوقی این اقدام چیست؟ بی تردید اقدام این محافل در وارونه کردن این حقیقت تاریخی نمی تواند تغییری در این نام پذیرفته شده بدهد. از آنجا که کاربرد نام خلیج فارس در ادبیات تاریخی، جغرافیایی و حتی سیاسی بسیاری از دول عربی مشهود است پس بنا بر قاعده استاپل (**estoppel**) این دولت ها نمی توانند برخلاف اقرار مسلم پیشین خود مبادرت به انجام اقدامی خلاف آن نمایند. نکته جالب توجه

آن است که در یکی از اجلاس‌های کنفرانس سالانه هماهنگی نام‌های جغرافیایی ملل متحد، دول عضو اتحادیه عرب به پیشنهاد رژیم صهیونیستی در خصوص جایگزینی نام خلیج ایلبات به جای خلیج عقبه به شدت واکنش نشان داده و این اقدام را یک عمل نژاد پرستانه نامیدند!

همچنین در سند استقلال کویت که بین بریتانیا و شیخ عبدالله سالم الصباح در ۱۹ ژوئن ۱۹۶۱ امضاء و براساس ماده ۱۰۲ منشور به دبیرخانه سازمان جهت ثبت رسمی فرستاده شده است، از نام خلیج فارس *Persian Gulf* در متن انگلیسی و *الخلیج الفارسی* در متن عربی استفاده شده است.

لازم به ذکر است مهمترین نهادی که در این زمینه به صورت خاص فعال بوده و اعتبار تصمیمات آن به عنوان یک نهاد تخصصی ملل متحد غیر قابل انکار است، گروه کارشناسان نام‌های جغرافیایی ملل متحد (آنگیگن *Ungegn*) می‌باشد این نهاد براساس قطعنامه‌های ۱۷۱۵ آوریل ۱۹۵۹ و ۱۳۱۴ مه ۱۹۶۸ و تعمیم ۴ مه ۱۹۷۳ شورای اجتماعی اقتصادی ملل متحد (اکوسوک) تأسیس گردید. ضرورت یکسان سازی، یگانه سازی، وحدت در تلفظ و آوانگاری، یکسان نمودن اساس جغرافیایی و جلوگیری از ابهام و تعدد اسامی در عصر ارتباطات و جهان امروز سازمان ملل را ناچار ساخت که در این رابطه نهادی قانونمند تأسیس نماید. استفاده میلیون‌ها نفر از اطلاعات کامپیوتری، جابجایی و حرکت روزانه هزاران کشتی، هواپیما، اتوبوس و مسافران و توریستها، ایجاد می‌کند که نام‌های جغرافیایی شفاف و یگانه و متحد و دارای آوای یکسانی گردند زیرا ابهام و نام‌های متعدد برای یک منطقه جغرافیایی و یا نام‌هایی با تلفظ‌های مختلف می‌تواند به ویژه در عصر الکترونیک منجر به عواقب خطرناک و پرهزینه‌ای گردد. آنگیگن یکی از هفت نهاد قانونمند اکوسوک، در ملل متحد است. این نهاد در راستای یکسان سازی اسامی جغرافیایی در سطوح ملی و بین‌المللی تلاش می‌کند. تصمیمات و اقدامات آن به صورت قطعنامه در کنفرانس سالانه هماهنگی نام‌های جغرافیایی به تصویب می‌رسد و تمامی ارکان سازمان ملل و سازمان‌های تخصصی بین‌المللی، غیردولتی و یا دولتی موظف به اجرای این قطعنامه‌ها هستند. و کنفرانس نیز همیشه برنام رسمی خلیج فارس تأکید داشته است.^{۱۶}

همچنین در جریان تدوین حقوق دریاهای باارها نمایندگان دول مختلف در رابطه با رژیم حقوقی دریاهای بسته و نیمه بسته از خلیج فارس نام برده‌اند و آن را بهترین نمونه دریاهای نیمه بسته دانسته‌اند و در نهایت ماده ۱۲۲ و ۱۲۳ کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاهای خلیج‌هایی همانند خلیج فارس را مصداق دریاهای بسته و نیمه بسته و از این جهت آنها را دارای رژیم حقوقی خاصی دانسته است. که در هر حال بخشی از آن میراث مشترک بشریت^{۱۷} محسوب می‌شود. بنابراین در خصوص نام این آبراه کشورهای ساحلی به تنهایی نمی‌توانند تصمیم‌گیری نمایند و این موضوع ابعاد جهانی دارد. در این راستا سازمان ملل متحد به عنوان مهمترین و بزرگترین سازمان جهانی در اسناد رسمی خود همواره از نام رسمی خلیج فارس استفاده کرده است که از جمله می‌توان به اسناد زیر اشاره نمود.

رئیس مجمع عمومی در ۱۷ نوامبر ۱۹۹۸ در بیانیه‌ای که درخصوص حل بحران عراق صادر می‌کند رسماً از نام خلیج فارس استفاده می‌کند.^{۱۸} دبیرکل طی گزارشی که به شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد، (اکوسوک) می‌دهد و در آن پیشنهاد طبقه‌بندی گروه‌های زیر منطقه‌ای در آسیا را عنوان می‌کند در بند اول با عنوان

"Countries Bordering the Persian Gulf"

از عنوان رسمی خلیج فارس استفاده کرده است.^{۱۹}

دبیرکل بار دیگر در بند ۵۳ گزارش خود به پنجاه و پنجمین اجلاس مجمع عمومی، درخصوص اقیانوس‌ها و حقوق دریاهای تاریخ ۲۰ مارس ۲۰۰۰ در کنار دیگر مناطق دریایی از نام خلیج فارس استفاده می‌کند.^{۲۰}

در سندی جدیدتر رئیس گروه باز مشورتی ملل متحد درخصوص اقیانوس‌ها و حقوق دریاهای نیز در پنجمین اجلاس آن به تاریخ ۲۹ ژوئن ۲۰۰۴ خطاب به رئیس مجمع عمومی از عنوان خلیج فارس استفاده می‌کند.^{۲۱}

اسناد بی‌شمار دیگری نیز در این رابطه وجود دارد که به دلیل رعایت اختصار از ذکر آنها خودداری گردید. بنابراین تردیدی وجود ندارد که سازمان ملل متحد خود را ملزم به کاربرد نام رسمی خلیج فارس می‌بیند و در این راستا است که دبیرخانه ملل متحد بابت اشتباهاتی که این سازمان در برخی اسناد ملل متحد در به کار بردن نام خلیج فارس مرتکب شده طی سند مورخ ۲۶ ژوئن ۱۹۹۱ رسماً عذرخواهی کرده و آنرا اشتباه سهوی دانسته و از کارگزاران سازمان خواسته است که همواره این موضع ایران را در نظر داشته باشند. بدون شک نظر دیوان بین‌المللی دادگستری به عنوان مهمترین مرجع قضائی مؤثر در تدوین حقوق بین‌الملل، یکی از مؤثرترین منابع حقوق بین‌الملل است. دیوان در رأی نهائی خود پیرامون قضیه سکوه‌های نفتی (دعوی جمهوری اسلامی ایران علیه ایالات متحده آمریکا) نیز به صراحت از نام خلیج فارس استفاده کرده است.

نتیجه گیری

با توجه به مباحث گفته شده مشخص می‌گردد که خلیج فارس نام تاریخی این پهنه دریایی از روزگاران پیشین و باستانی بوده و از همان اوان ملل و اقوام از این نام استفاده کرده‌اند. لذا توطئه برخی محافل استعماری و پان عربی نمی‌تواند تغییری در این نام ایجاد نماید. زیرا ملل متحد و سازمان‌های تخصصی جغرافیایی آن رسماً از نام خلیج فارس استفاده نموده و می‌کنند و لذا بایستی از کشورهای عربی و محافل مربوطه انتظار داشت که با رعایت این حقیقت مسلم تاریخی، هویت منطقه را خدشه دار ننموده و احساسات ملی ایرانیان را بیش از این جریحه دار ننمایند.

بی‌نوشت

- 1- Sinus Persicus
- 2- Thales of Meltius
- 3- Anaximender
- 4- Cosmas indicplutes
- 5- Hecataus
- 6- Eratosthenes
- 7- Strabo

۸- مجتهدزاده، پرویز، کشورها و مرزها در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه، چاپ ۱۳۷۱، ص ۲۲.
۹- لازم به ذکر است که قسمت جنوبی نزدیک به تنگه هرمز که امروزه "مستدم" خوانده می‌شود برگرفته از نام قدیم این سامان است یعنی "دم" منطقه ماسون.
۱۰- همان.

۱۱- لازم به ذکر است که
Persian gulf در زبان انگلیسی از واژه
Presicher gulf در زبان فرانسوی از واژه
Persico golfo در زبان ایتالیایی از واژه
Perusha Wan در زبان روسی از واژه

برای نامگذاری خلیج فارس استفاده می‌شود که در همه عبارات گفته شده لغت فارس یا پارس مندرج است.

12- Treaty System

۱۳- امنیت خلیج فارس، گزارش موسسه مطالعات دفاعی لندن، ترجمه حاکم قاسمی، پژوهشکده علوم دفاعی استراتژیک، دانشگاه امام حسین، زمستان ۱۳۷۲، ص ۱۵.

14- Sir Charles Bcllgrave

۱۵- مجتهدزاده، پرویز، ص ۲۷.

16- <http://www.Zrc-Sazu.si/un/?cgn>.

17- Common heritage of mankind

18- GA/Sm/74/17 november 1998

19- E/CN.3/1999/8

20- A/55/61

21 - Report on the Work of the United Nations open-ended informal Consultative Process on oceans and the Law of the Sea at its fifth meeting